

הרב איתן שנדורפי

מדוע נאמרו דווקא עשרת הדברות במעמד הר סיני? ❁

לעילוי נשמת
אמו"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינכני לאהבת התורה

הקדמה

בברכת "שופרות" שנאמרת בתפילת מוסף של ראש השנה אומרים אנו: "אתה נגלית בענן כבודך על עם קדשך לדבר עמם. מן השמים השמעתם קולך, ונגלית עליהם בערפלי טהר. גם כל העולם כלו חל מפניך, ובריות בראשית חרדו ממך. בהגלותך מלכנו על הר סיני, ללמד לעמך תורה ומצוות. ותשמיעם את הוד קולך, ודברות קדשך מלהבות אש. בקולות וברקים עליהם נגלית, ובקול שופר עליהם הופעת..."

באותו מעמד נפלא, שאליו הגיע עם ישראל אחרי ציפייה גדולה¹, התקדשות והיטהרות², כריתת ברית עם ד'³ ואמירת "נעשה ונשמע"⁴, זכה העם לשמוע קול אלקים⁵ ולקבל את עשרת הדברות⁶.

השאלות

יש לשאול שאלה כללית על אמירת עשרת הדברות במעמד הר סיני:
מדוע נאמרו דווקא מצוות אלו במעמד הר סיני ולא מצוות אחרות?
שאלה זו מתפרטת לארבע שאלות עיקריות:

- 1 עיין בספר "שבלי הלקט" ערוגה שמינית סימן רלו ובמאמרי "מדוע ציוותה התורה על ספירת העומר?" בשמעתין 171 חלק א פרק א.
- 2 שמות יט, י-טו ועיין ב"אור החיים" הקדוש ויקרא כג, טו ובמאמרי הנזכר בהערה הקודמת, חלק א' פרקים ב-ג.
- 3 שמות כד, ד-ח ועיין במאמרי "ספר הברית" ו'דם הברית'- מהם ומה משמעותם? בשמעתין 175.
- 4 שמות כד, ז ועיין במאמרי "נעשה ונשמע" ו'רצוננו לראות את מלכנו" בספר מרחבים ז' (ירושלים תשס"ז).
- 5 עיין בספר דברים ד, לב-לג ובמפרשים שם.
- 6 בתורה לא נזכר הביטוי "עשרת הדברות", אלא רק "עשרת הדברים" (שמות לד, כח; דברים ד, יג; דברים י, ד), ובדברי חז"ל מופיע הביטוי "עשרת הדברות" במקומות רבים [לדוגמא עיין בברכות ה"א, יא ע"ב, יב ע"א, שבת פו ע"ב ועוד רבים, וכן במקומות רבים במכילתא פרשת יתרו].
- 7 עיין בדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם המובאים בסמוך ובאברבנאל בשאלות הרביעית והחמישית בשמות פ"כ.

1. מדוע לא נאמרו באותו מעמד מיוחד מצוות חשובות נוספות כמו שלושת הדברים שעליהם העולם עומד: תורה, עבודה וגמילות חסדים?⁸
2. מדוע נאמרו באותו מעמד מיוחד גם מצוות פשוטות כמו "לא תרצח", "לא תנאף" ו"לא תגנב"?⁹
3. מדוע נאמרו באותו מעמד מיוחד מצוות לא תעשה רבות, ורק מעט מצוות עשה?¹⁰

8 עיין בדברי האברבנאל הנזכרים בהערה הקודמת. שאלה דומה מובאת במדרש תנחומא (לך לך סימן כ): "שאל אגריפס המלך את ר' אליעזר: וכי מאחר שהקדוש ברוך הוא חיבב את המילה למה לא נתנה בעשרת הדברות? אמר ליה: קודם עשרת הדברות הזהיר עליה, שנאמר: 'ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו' (שמות יט, ה), וכן הוא אומר: 'אם לא בריתי יומם ולילה' (ירמיה לג, כה), זו ברית מילה".

כעין זה נאמר גם במדרש אגדת בראשית (פרק יז): "שאל אגריפס המלך את ר' אליעזר הגדול, אמר לו: אם חביבה מילה לפני הקדוש ברוך הוא, למה לא כתובה במתן תורה עם עשרת הדברות? הרי הזהיר על עבודה זרה, ועל שבועת השם, ועל השבת, ועל כיבוד אב ואם, ועל הרוצח, ועל ניאוף, ועל גנבה, ועל עדות שקר, ועל חימוד. על כל אלו מזהיר, אבל על המילה לא הזהיר! אמר לו ר' אליעזר: אתה אמרת לי שאתה יודע לקרות את התורה? והרי אין אתה יודע! אמר לו: טול והסתכל, שעד שלא נתן הקב"ה את התורה נתן להם את המילה. ומניין? שנאמר: 'בחדש השלישי וגו', 'ויסעו' וגו', 'ומשה עלה' וגו', 'אתם ראיתם' וגו', 'ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי' (שמות יט, א-ה), זו ברית מילה. וכן שנה ר' אליעזר: 'שמרתם את בריתי' זו ברית מילה. ור' עקיבא אומר: זו שבת. לכך נאמר: 'אם לא בריתי יומם ולילה'. יש לשים לב שר' אליעזר ענה לשיטתו, אבל לשיטת ר' עקיבא לא נאמרה כאן תשובה!

[יש לציין שבמכילתא (יתרו מסכתא דבחדש פרשה ב) נאמר הפוך מהנאמר במדרשים הנ"ל: "ושמרתם את בריתי. רבי אליעזר אומר: זה ברית שבת. ורבי עקיבא אומר: זה ברית מילה ועבודה זרה". ועיין שם בהגהות הגר"א (במהדורה עם פירוש המלבי"ם וב"ברכת הנצי"ב" למכילתא ובהגהות "מאיר עין" ובמכילתא עם פירוש "הר אפרים") שגרס: "רבי אליעזר אומר: זה ברית תורה. ורבי עקיבא אומר: זה ברית מילה". (ועיין שם בפירוש "זה ינחמנו" ו"באר אברהם").]

9 עיין באברבנאל הנ"ל ובפירוש "הכתב והקבלה" שמות לב, טז.

10 תר"ג המצוות מחולקות כידוע לרמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה, שזהו יחס של כמעט פי אחד וחצי לאוין מעשין. בעשרת הדברות היחס הוא הרבה יותר גדול: גם אם נחשיב את "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" כלאו אחד בלבד ואת "זכור" נחשיב רק כעשה ולא כלאו, יהיו שלושה עשין ושבעה לאוין, כלומר יותר מפי שנים לאוין מעשין. וכל שכן אם נמנה ב"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" ארבעה לאוין [כפי שכתוב בפירוש בתורה וכפי שמנו הרמב"ם וספר החינוך], ואת "זכור" נחשיב גם כעשה וגם כלאו, הרי שיהיו אחד עשר לאוין ושלושה עשין, כלומר כמעט פי ארבעה לאוין מעשין. ואם נחשב את עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן, ששם נאמר "שמור" במקום "זכור", ו"שמור" הוא לאו (ברכות כ ע"ב), ועוד מופיע שם "לא תתאוה" בנוסף על "לא תחמד", הרי שיתכן וכמות הלאוין היא פי ששה מהעשין!

4. מדוע לא נאמר באותו מעמד אף לא איסור אכילה אחד? והרי בעשרת הדברות נאמרו כמעט כל האיסורים שנאסרו לבני נח: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, ברכת ד', גזל, ודינים. ובשבע מצוות בני נח נאמר גם איסור אכילה: אבר מן החי!¹¹ ועוד שהתורה כותבת שאיסורי אכילה נובעים מקדושת עם ישראל: "ואנשי קדש תהיו לי, ובשר בשדה טרפה לא תאכלו" (שמות כב, ל), וכן: "כי עם קדוש אתה לד' אלקיך, לא תבשל גדי בחלב אמו" (דברים יד, כא)¹²! אם כן גם מדיני בני נח וגם מדיני ישראל ראוי היה לכאורה שיאמר לפחות איסור אכילה אחד במעמד הנשגב!¹³

11 כך נאמר במסכת סנהדרין (נו ע"א): "תנו רבנן: שבע מצוות נצטוו בני נח: דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, ואבר מן החי". ונתנו בהן סימן: שלש המצוות החמורות שעליהן נאמר "יהרג ואל יעבור": ע"ז, ג"ע ושפ"ד, וארבע מצוות שסימןן א, ב, ג, ד: אבר מן החי, ברכת ד', גזל, דינים [עיי' בספר "טעמי המנהגים ומקורי הדינים" עמ' קט בהערה בשם ספר "דבש לפי" לרב חיד"א (מערכת ז אות ד), ושם כתב את הסימן א, ב, ג, ד, אך לגבי שלש העבירות החמורות כתב סימן פחות נוח]. "לא תשא את שם ד' אלקיך לשוא" כולל ומרחיב את איסור ברכת ד', "לא תגנב" דומה לאיסור גזל, ו"לא תענה ברעך עד שקר" דומה לדינים.

12 הרמב"ם בספר "קדושה" כתב שלושה קבצי הלכות: הלכות איסורי ביאה, הלכות מאכלות אסורות והלכות שחיטה. כלומר: קדושת עם ישראל באה לידי ביטוי בעיקר בקדושת הנשואין ובקדושת המאכלים (הלכות שחיטה הן כמובן חלק מהלכות מאכלות אסורות, אלא שלרובי ההלכות שבשחיטה קבע להן הרמב"ם קובץ נפרד).

13 יש להוסיף שהגמרא ביבמות (מז ע"א) אומרת: "גר שבא להתגיר בזמן הזה אומרים לו וכו'. ומודיעין אותו מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות, ומודיעין אותו עוון לקט שכחה ופאה ומעשר עני, ומודיעין אותו עונשן של מצוות. אומרים לו: הוי יודע שעד שלא באת למדה זו אכלת חלב – אי אתה ענוש כרת, חללת שבת – אי אתה ענוש סקילה. ועכשיו אכלת חלב – ענוש כרת, חללת שבת – ענוש סקילה. וכשם שמודיעין אותו עונשן של מצוות כך מודיעין אותו מתן שכר".

וכבר כתב הרמב"ן בתחילת פרשת תרומה (שמות כה, א): "כאשר דבר השם עם ישראל פנים בפנים עשרת הדברות, וצוה אותם על ידי משה קצת מצוות, שהם כמו אבות למצוותיה של תורה, כאשר הנהיגו רבותינו עם הגרים שבאים להתייחד (יבמות מז), ואכן בעשרת הדברות יש מקצת מצוות קלות, כגון "לא תחמד", שאין בו אלא לאו, ומקצת מצוות חמורות, כמו איסורי עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, וכן שבת, שיש בהם מיתת בית דין, וכן עונשים [לא יהיה לך אלהים אחרים על פני... לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ד' אלקיך א-ל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשנא]. "לא תשא את שם ד' אלקיך לשוא, כי לא ינקה ד' את אשר ישא את שמו לשוא", ושכר [ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי]. "כבד את אביך ואת אמך, למען יארכון ימך על האדמה אשר ד' אלקיך נתן לך", אבל אין בעשרת הדברות איסורי אכילה, אף על פי שלמי שבא להתגיר מודיעים על איסור אכילת חלב!

יש לציין שבעשרת הדברות לא מופיעות גם מצוות מתנות עניים! אך נראה שהסיבה לכך

א. הסבר רבינו אברהם בן הרמב"ם ומפרשים נוספים: בעשרת הדברות כלולות כל תרי"ג מצוות

כתב רבינו אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה (שמות כ, יד): "מאד יצמא השכל ויבקש לדעת למה פירט ד' יתעלה את עשרת הדברים האלה, ולא שאר המצוות, כשהשמיע אותם לישראל.

ועל זה שתי תשובות: אחת מהן: כי זה מסודות החכמה האלקית".
לפי הסבר זה איננו יודעים מדוע נאמרו דווקא מצוות אלו במעמד הר סיני, זהו סוד!

אבל הוסיף הראב"ם וכתב: "והתשובה השניה: כי נראה מעשרת הדברים האלה שהם שורשי כל התורה - תרי"ג מצוות".

בהמשך דבריו פירט הראב"ם מספר מצוות הכלולות בעשרת הדברות, אבל לפני כן כתב: "הדיבור הראשון 'אנכי' ו'לא יהיה לך' ו'לא תשא' ו'זכור' הם עיקרי הדת". כלומר 'אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" הוא עיקר הדת, והלאו המזהיר שלא לעבוד לזולתו הוא "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני", ומתוך שמירת כבודו של ד' הוזהרנו שלא לשאת את שמו לשוא, וכן נצטוינו על שמירת השבת שמעידה על כך שד' ברא את העולם¹⁴.

אחר כך פירט הראב"ם: 'אנכי' אמונת האלקות, ובכללה הזכרת יציאת מצרים, ומזה מסתעפות מצות קריאת שמע ותפילה ומזוזה ותפילין וציצית וברכת המזון, והמועדים והתלויים בכל אחד מהם, ובו [בדיבור 'אנכי'] תלויה מצות האהבה והיראה, והחסד לעניים והחמלה על אלמנה ויתום, ומדת הרחמנות והעדר הנקימה והנטירה ואהבת הרעים והגרים. ואתה יודע את לשון הכתוב בנתינת טעם הרבה פעמים על מצוות אלה וכיוצא בהן במאמר 'אני ד'. ובשבילו ובסיבתו צוה על הקרבנות ועל הטהרות וזולתן ששייכות עמהן ודומות להן". וכן פירט הראב"ם מצוות נוספות הכלולות בעשרת הדברות, וחלקן יובא בסמוך.
יש לשים לב שהראב"ם כלל במצות "אנכי ד' אלקיך" את מצות התפילה והקרבת הקרבנות, שהן "עבודה", ואת מצות אהבת הרעים שממנה נובעת גמילות חסדים [כמו שיבואר בסמוך]!

אבל הראב"ם לא הראה היכן מופיעה מצות תלמוד תורה, וכמו כן לא הראה היכן מופיעים איסורי אכילה.

היא שגר בודד שבא להצטרף אל עם ישראל, בא כיחיד חסר אדמה, ולכן חשוב ללמד אותו על זכויותיו, אבל עם ישראל כולו, שמקבל תורה ועתיד לקבל בקרוב את ארץ ישראל, אין צורך ללמד אותו במעמד הר סיני על זכויות הגר.
14 עיין שם בראב"ע וברמב"ן שהרחיבו בהסבר הענין.

1. דיון בדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם

יש לשאול על דברי רבינו אברהם בן הרמב"ם מספר שאלות:

1. אם הסיבה לאמירת מצוות אלו היא מפני שהן כוללות את כל תרי"ג המצוות, מדוע נאמר בעשרת הדברות: "לא תענה ברעך עד שקר", שזהו איסור פרטי, המתיחס רק לעדות שקר בבית דין? היה יותר כולל אילו היה כתוב: "מדבר שקר תרחק", כמו שכתבה התורה בפרשת משפטים (שמות כג, ז)! או: "לא תשקרו איש בעמיתו", כמו שכתבה התורה בפרשת קדושים (ויקרא יט, יא)! אמנם הראב"ם כתב: "לא תענה ברעך עד שקר - מסתעפים ממנו איסור השקר, והציווי על האמת, והאזהרה על הטיית המשפט, והכרת פנים, ולקיחת שוחד, והציווי על מינוי הדיינים, ודין העדים, וכיוצא בהן מן המצוות". אבל כאמור, נשאלת השאלה: אם הסיבה לאמירת המצוות האלו דווקא היא מפני שהן כוללות את כל תרי"ג המצוות, מדוע כתבה התורה איסור פרטי ובזה רמזה שממנו מסתעפים איסורים נוספים הדומים לו, ולא כתבה את האיסור הכללי?

2. כמו כן יש לשאול שבמקום כל חמשת הלאוים האחרונים של עשרת הדברות, או לפחות ארבעת הלאוים הראשונים מתוכם, היה מתאים יותר לומר את מה שאמר הלל למי שבא להתגייר ורצה ללמוד את כל התורה כולה כשהוא עומד על רגל אחת: "מה ששנאו עליך לא תעשה לחברך" (שבת לא ע"א), שבזה כלולים כל ארבעת [או חמשת] הלאוים הנ"ל, ובנוסף על כך כלול בציווי זה גם שלא להזיק לחברו, שלא לדבר עליו לשון הרע ורכילות ושלא להונות אותו! עוד יותר כוללת היא המצוה: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח), שיש בה לא רק את האיסור להזיק לחברו, אלא גם את החובה לעזור לו, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות אבל (פי"ד ה"א): "מצות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צרכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו ולספוד ולחפור ולקבור, וכן לשמח הכלה והחתן, ולסעדם בכל צרכיהם, ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור. אף על פי שכל מצוות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל 'ואהבת לרעך כמוך', כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה אותן לאחריך בתורה ובמצוות". וכפי שאמר ר' עקיבא¹⁵: "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה".

3. כמו כן יש לשאול ש"לא תרצח" הוא החמור שבחבלות, ואילו היה כתוב "לא תחבול", או "לא תזיק לחברך", וכדומה, היה איסור רציחה נלמד ממנו בקל וחומר, מה שאין כן כעת, שאיסור רציחה אינו כולל איסור חבלה, וודאי שאינו

15 בספר קדושים שם והובא ברש"י שם וכן נאמר גם בירושלמי נדרים פ"ט ה"ד ובבראשית רבה כד, ז.

כולל איסור להזיק את ממונו.

אמנם הראב"ם כתב: "לא תרצח – תלויות בו ומסתעפות ממנו הפרשת ערי מקלט, ודין מכה נפש בשגגה, ועשיית מעקה, ודין שור הנסקל, ומשפטי חובל ומזיק, ודין עגלה ערופה, וכיוצא בזה מן המצוות", אבל כאמור, נשאלת השאלה: אם הסיבה לאמירת מצוות אלו דווקא היא שהן כוללות את כל תרי"ג המצוות, מדוע כתבה התורה את המקרה החמור ביותר ובזה רמזה שממנו מסתעפים איסורים נוספים הדומים לו, אך פחות חמורים ממנו, ולא כתבה את האיסור הקל וממנו היינו לומדים בקל וחומר את האיסורים החמורים, או איסור כללי כמו "לא תזיק לחברך", וכדומה?

4. עוד יש לציין, שחז"ל [במכילתא כאן¹⁶] (והובאו דבריהם ברש"י) בהסבירם ש"לא תגנב" מתיחס לגנבת נפשות, צמצמו מאד גם לאו זה!

2. דיון בדברי האברבנאל

כעין דברי רבינו אברהם בן הרמב"ם כתב גם האברבנאל (שמות פ"כ עמוד קפא): "עשרת הדברות האלה הם מאמרים כוללים כל תרי"ג מצוות שנתן הקב"ה לעמו, ומפני זה רצה לאומרם בעצמו, ולכל ישראל יחד, ולכתבם על שני לוחות אבנים. והיו אם כן עשרת הדברות האלה כאן במדרגת ההתחלות ושרשי יסודי התורה".

גם האברבנאל פירט מספר מצוות הכלולות בעשרת הדברות, בדומה לראב"ם, וכתב (שם עמוד קפג): "לא תחמד כולל כל מידות טובות, ובו נכלל 'ואהבת לרעך כמוך'... ושילוח הקן ו'אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד', ו'לא תחרש בשור ובחמור יחדיו', כלם נכללו ב'לא תחמד', שהיא אזהרה כוללת על המידות הרעות. וגם יוכללו שם מיני מאכלות אסורות, כי הם סיבה במידות הרעות ההן". גם על דבריו יש לשאול ש"ואהבת לרעך כמוך" כולל את "לא תחמד" ואת האיסור לעשות רע לחבירו, וגם את הציווי לעשות טוב לחברו, ואילו "לא תחמד" אינו כולל את "ואהבת לרעך כמוך", שכן הוא רק אוסר לרצות לקחת את רכושו ואת אשתו של חברו, אך אין הוא מצַוה לעשות עמו טובה!

3. דיון בדברי רס"ג, רש"י וראב"ע

יסוד דברי הראב"ם והאברבנאל מופיע כבר ברש"י ובראב"ע בשם רס"ג, ומקורו במדרשי חז"ל.

בסוף פרשת משפטים (כד, יב) אמר ד' למשה: "עלה אלי ההרה והיה שם,

16 מכילתא (יתרו מסכתא דבחדש) פרשה ח בד"ה "לא תרצח".

ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי לה'תם", ובפרשת כי תשא (לא, יח) נאמר: "ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת, לחת אבן, כתבים באצבע אלקים". ולא כתוב שד' נתן למשה את התורה והמצוה! רק בפרשת וילך (לא, כד) כתוב שמשה רבנו כתב את התורה! כתב על כך רש"י (שמות כד, יב): "את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם – כל שש מאות ושלוש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן. ורבנו סעדיה פירש באזהרות¹⁷ שיסד לכל דבור ודבור מצוות התלויות בו"¹⁸. גם ר' אברהם אבן עזרא (בפירושו הארוך בשמות כ, ב)¹⁹ הביא בשם רס"ג: "והגאון רב סעדיה חבר אזהרות, וכלל כל המצוות באלה עשרת הדברים". כעין זה כתב רש"י גם בפירושו לפרשת נשא (במדבר ז, כ): "כף אחת - כנגד התורה שנתנה מידו של הקדוש ברוך הוא. עשרה זהב - כנגד עשרת הדברות. מלאה קטרת - גימטריה של קטרת תרי"ג מצוות, ובלבד שתחליף קו"ף בדל"ת על ידי א"ת ב"ש ג"ר ד"ק". והרי התורה שניתנה מידו של הקב"ה היא לא כל התורה, אלא רק לוחות הברית, וכמו שכתב רש"י בסמוך: "עשרת הדברות", אלא שבהם רמוזות כל תרי"ג המצוות. כעין זה אמרו חז"ל במדרשים נוספים, ואף רמוזים הדברים בבבלי במסכת שבת (פז ע"א)²⁰ ובמסכת מגילה (טו ע"א)²¹. יש לציין שהשאלות שנשאלו לעיל על הראב"ם ועל האברבנאל פחות קשות על רס"ג, על רש"י ועל המדרשים שאמרו שעשרת הדברות כוללים את תרי"ג

17 כך מכונים הפיוטים שנכתבו על תרי"ג המצוות (עיין מלון אבן שושן ערך "אזהרות" ואנציקלופדיה "מאיר נתיב" ערך זה).

18 עיין בהערת המהדיר לחומש "תורת חיים" שציין לסידור רס"ג עמ' קצא ואילך, ועיין גם בספר המצוות לרס"ג עם ביאור מהר"פ פערלא מהדורת קסת ירושלים תשל"ג בסוף כרך ג.

19 עמ' רסג בחומש "תורת חיים".

20 כך נאמר שם: "שבר את הלוחות. מאי דריש? אמר: ומה פסח שהוא אחד מתרי"ג מצות, אמרה תורה 'וכל בן נכר לא יאכל בו' (שמות יב), התורה כולה [כאן], וישראל מומרים - על אחת כמה וכמה!". וכתב שם רש"י: "התורה כולה - תלויה בלוחות הללו".

21 א. כך נאמר שם: "'לדעת מה זה ועל מה זה' (אסתר ד, ה), אמר רבי יצחק: שלחה לו: שמא עברו ישראל על חמשה חומשי תורה, דכתיב בהן 'מזה ומזה הם כתבים' (שמות לב, טו)". והרי הפסוק לא נאמר על התורה אלא על לוחות הברית: "ויפן וירד משה מן ההר ושני לחת העדת בידו, לחות כתבים משני עבריהם, מזה ומזה הם כתבים". וכתב שם המהרש"א: "מדכתיב כפול דרשו דרמזו על הלוחות, דכתיב בהו 'מזה ומזה'... שבהם נכלל כל התורה... כמ"ש בשם רס"ג". כעין זה כתב גם ה"ראש יוסף" שם.

ב. עיין פירוט הגמרות והמדרשים בספר "תרי"ג מצוות השלם - עשרת הדברות" [מהדורת "מפעל תרי"ג מצוות" ירושלים תשס"ו] בהקדמה פ"ה ובעיקר עמ' 52-53, ועיין ב"תורה שלמה" כרך טז במילואים אות א' שהרחיב מאד בענין, וגם מנה תשע שיטות ראשונים שפירטו את תרי"ג המצוות!

המצוות, כיון שהם לא כתבו שזאת הסיבה לכך שדווקא עשרת הדברות נאמרו בהר סיני, ואפשר לומר לדעתם שבעשרת הדברות רמוזות כל תרי"ג המצוות, אבל הראב"ם והאברבנאל ומפרשים נוספים כתבו שהסיבה לאמירת מצוות אלו דווקא, במעמד הר סיני, היא מפני שהן כוללות את כל תרי"ג המצוות, ומשמע שכוונתם היא על פי הפשט, ולא על פי הרמז, ודבריהם קשים, כמו שהתבאר.

ב. הסבר המדרש, המלבי"ם ומפרשים נוספים: עשרת הדברות הם יסודות האמונה והמוסר

לאור שאלות אלו נראה להסביר שהסיבה לאמירת מצוות אלו דווקא, במעמד הר סיני היא כיון שהן יותר בסיסיות, יותר ראשוניות, דהיינו "לא תענה ברעך עד שקר" היא דרישה פחותה מהדרישה "לא תשקרו איש בעמיתו", כיון שהיא מתייחסת רק לעדות בבית דין, שהשקר שם חמור יותר, כיון שהוא הורס את כל סדרי המשפט, ואין היא מתייחסת לכל דבור עם חברו, וממילא היא בסיסית יותר, ומובנת יותר, וקלה יותר לביצוע.

כמו כן "לא תרצח" היא דרישה פחותה מהדרישה שלא לחבול בחברו, וכל שכן מהדרישה שלא להזיק את ממונו. וכן כל חמשת הלאוים האחרונים בעשרת הדברות גם יחד הם פחותים מהדרישה "מה ששנאוי עליך לא תעשה לחברך", וודאי הם פחותים מ"ואהבת לרעך כמוך".

אמנם יש להעיר ש"לא תחמד" אינו כל כך פשוט ובסיסי, אבל הוא השורש של כל ארבעת הלאוים שקדמו לו, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות גזלה ואבדה (פ"א הי"א): "התאווה מביאה לידי חימוד, והחימוד מביא לידי גזל, שאם לא רצו הבעלים למכור אף על פי שהרבה להם בדמים והפציר ברעים, יבא לידי גזל, שנאמר: 'וחמדו בתים וגזלו' (מיכה ב, ב)²², ואם עמדו הבעלים בפניו להציל ממונם או מנעוהו לגזול יבא לידי שפיכות דמים, צא ולמד ממעשה אחאב ונבות"²³.

22 ושם: "וחמדו שדות וגזלו, ובתים ונשאו".

23 הרמב"ם ציין שמתוך שאחאב עבר על "לא תחמד" הוא עבר גם על "לא תרצח", ואמנם לא בידיו ממש, אלא בגרמא, אבל גם על גרמא זו כתב הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (פ"ד ה"ט): "אף על פי שיש עונות חמורין משפיכות דמים, אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים. אפילו עבודה זרה, ואין צריך לומר עריות או חילול שבת, אינן כשפיכות דמים, שאלו העונות הן מעבירות שבין אדם להקב"ה, אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חברו, וכל מי שיש בידו עוון זה הרי הוא רשע גמור, ואין כל המצוות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עוון זה, ולא יצילו אותו מן הדין... צא ולמד מאחאב, עובד עבודה זרה, שהרי נאמר בו: 'רק לא היה כאחאב' (מלכים א כא, כה), וכשנסדרו עוונותיו וזכיותיו לפני אלוקי הרוחות לא נמצא עוון שחייבו כליה ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות,

יש לזכור שנבות נהרג על ידי שהעידו עליו עדות שקר (מלכים א כ, א-יג)!
אם כן מתוך שעברו על "לא תחמד" עברו על "לא תענה ברעך עד שקר" ועל
"לא תרצח"!

כמו כן פשוט שמי שעובר על "לא תחמד אשת רעך" עלול לעבור על "לא
תנאף"²⁴!

ובמדרש תיארו חז"ל כיצד מי שעבר על "לא תחמד" עבר אחר כך על כל
עשרת הדברות!²⁵

נראה שזו כוונת המדרש המובא ב"תורה שלמה" על הפסוק "לא תחמד" (אות
קה): "השמיעם עשרת הדברות, שהם גופי תורה ועיקר המצוות, וחתם בדיבור
'לא תחמד', שכולם תלויים בו, לרמוז כי כל המקיים מצוה זו כאילו קיים כל
התורה כולה".

בדברי המדרש כתוב שעשרת הדברות הם גופי תורה ועיקר המצוות, דהיינו
המצוות הבסיסיות ביותר. ובקיום "לא תחמד" יקיים את כל שאר המצוות, כמו
שהתבאר [ועיין בסמוך שאין הכוונה שמצוות אחרות פחות חשובות].

לעומת זאת, המצוות שעליהן העולם עומד: תורה, עבודה וגמילות חסדים הן
דרישות גבוהות יותר, שאותן יצווה ד' בהמשך התורה, ולא במעמד הר סיני.
כעין זה כתב האברבנאל (שם עמ' קפב): "כל חמשת הדבורים האחרונים
באו בלשון שולל, לפי שהם דברים יגזור השכל עליהם, ורובם נצטוו לבני נח"²⁶,
ועל האדם במה שהוא אדם חייב לעשותם. אמנם החיוב, שהוא הצדקה ואהבת
הריעים כמותו, הנה היא שלמות יותר גדולה לאדם, והספיק [=והסתפק] הקב"ה

שנאמר: 'יצא הרוח ויעמד לפני ד' (שם כב, כא) זו רוח נבות, ונאמר לה: 'תפתה וגם תוכל'
(שם, כב) והרי הוא הרשע לא הרג בידו, אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו"
24 עיין במכילתא כאן פרשה ח בד"ה "כיצד ניתנו עשרת הדברות" וברלב"ג בהסבר "לא תחמד",
ועיין גם בגיטין נח ע"א במעשה המזעזע של השוליא דנגרי שחמד את אשת רבו, שעליו
נתחתם גזר דינם של אנשי בית שני, ובמהרש"א שם.

25 א. מדרש שהובא ב"ארחות צדיקים" בראש שער הקנאה וב"תורה שלמה" כך טז בנספחות:
"מעשים על עשרת הדברות": "לא תחמד".

ב. עיין עוד ב"עיונים חדשים בספר שמות" לנחמה ליבוביץ במאמר "לא תחמוד" שהרחיבה
בענין זה, ובספרו של הרב אלחנן סמט "עיונים בפרשות השבוע" [סדרה שניה (הוצאת
מעליות ירושלים תשס"ד)] במאמר "'לא תחמד' - הדיבר העשירי וטעמו", שכתב טעמים
נוספים לחומרת "לא תחמד".

26 יש לשים לב שבעשרת הדברות יש את כל שבע מצוות בני נח, מלבד איסור אכילת אבר מן
החי, כמו שהתבאר בשאלה 5 ובהערה שם, אבל חלק משבע מצוות בני נח מופיעות בעשרת
הדברות בדרישה יותר עליונה: לא רק איסור עבודה זרה, אלא גם חיוב האמונה בד'. לא
רק איסור ברכת ד', אלא איסור נשיאת שם ד' לשוא. נוסף על כך יש בעשרת הדברות חיוב
שמירת שבת וחיוב כיבוד אב ואם ואיסור 'לא תחמד', ששלושתם אינם מופיעים בשבע
מצוות בני נח.

באזהרתו שלא יעשה הבלתי ראוי²⁷.

על פי זה ניתן לענות גם על השאלה מדוע נאמרו באותו מעמד מיוחד מצוות לא תעשה רבות ורק מעט מצוות עשה, כיון שהבסיס להתנהגות אמונית ומוסרית הוא ההיזהרות מלעשות רע, בעוד שעשיית הטוב היא מעלה על גביה²⁸.

יש להוסיף שבעשרת הדברות לא נאמרו איסורי אכילה כיון שהתורה רצתה לכתוב דווקא את הענינים היסודיים ביותר באמונה ובמוסר²⁹! וכמו שכתב ר' אברהם בן הרמב"ם לגבי אמונה: "אנכי, ו'לא יהיה לך' ו'לא תשא' ו'זכור' הם עיקרי הדת" [כל ארבעת הדברות הראשונות!], וספר העיקרים (ג, כו) והרש"ר הירש (בפירושו לשמות כ, יב) הרחיבו זאת גם לגבי הדיבר החמישי "כבד את אביך ואת אמך", שעל ידי השמיעה להורים יגיע הבן לאמונה. וכל המצוות שבחצי השני פשוט שהם עיקרי המוסר החברתי.

לפי זה מיושבות כל השאלות שנשאלו בתחילת המאמר:

גם השאלה הכללית מדוע נאמרו דווקא מצוות אלו במעמד מיוחד זה ולא מצוות אחרות?

גם כל השאלות המפורטות:

1. מדוע לא נאמרו באותו מעמד מיוחד מצוות חשובות נוספות כמו שלושת הדברים שעליהם העולם עומד: תורה, עבודה וגמילות חסדים?
2. מדוע נאמרו באותו מעמד מיוחד גם מצוות פשוטות כמו "לא תרצח", "לא תנאף" ו"לא תגנב"?
3. מדוע נאמרו באותו מעמד מיוחד מצוות לא תעשה רבות, ורק מעט מצוות עשה?
4. מדוע לא נאמר באותו מעמד אף לא איסור אכילה אחד?

יש לציין שלפי הסבר זה מתיישבים דברי חז"ל במכילתא³⁰ [שהובאה ברש"י] בהסבירם ש"לא תגנב" מתיחס לגנבת נפשות, וממילא צמצמו מאד גם לאו זה. מה שאין כן לפירוש הקודם!

27 עיין גם ב"עיון יעקב" (שבת לא ע"א) ובספר "שם עולם" ויקרא יט, יח.

28 עיין בספר "תפארת ישראל" למהר"ל מפראג פ"ד.

29 עיין באברבנאל שמות פ"כ (עמודים קפב-קפג): "כל הי"ג עיקרים שזכר הרב המורה בפירושו לפרק חלק כולם תלמדם מהדבורים האלה... כל העיקרים שזכר הרב הגדול כולם יוכלו בעשרת הדברות ומעניני נתינתם במעמד האלקי ההוא". כעין זה כתב גם האלשיך הקדוש כאן (שמות כ, טז).

30 מכילתא פרשה ח בד"ה "לא תרצח".

1. הסבר המלבי"ם

כעין זה כתב המלבי"ם (שמות כ, יב-יג): "וכלל עשרת הדברים הם מצוות שהשכל מחייבם, שכל אדם יכיר בשכלו שיש סבה ראשונה ממציא כל הנמצאות, ושראוי שלא לישא שמו לשוא, וכל שכן מצוות האחרונות שהם מצוות נמוסיות, ששכל האדם מוכן אליהם בטבע".

הוסיף המלבי"ם והסביר מדוע היה צורך שמצוות פשוטות כל כך יאמרו באותו מעמד נשגב: "והורה אותנו יוצר הנפשות, כי גם המצוות האלה, השכליות, אם יעשום רק מצד השכל והנימוס לבד, שלא מפני יראת אלקים שהזהיר עליהם בקולות וברקים, זרועות השכל לא יעמדו מפני התאוה. כמו שראינו עמים רבים שחלפו חק, בין ברצח בין בניאוף וגנבה פרצו, 'ודמים בדמים נגעו' (הושע ד, ב), וכמו שנאמר: 'כי אמרתי: רק אין יראת אלקים במקום הזה - והרגוני על דבר אשתי' (בראשית כ, יא), וכמו שפרשתי שם, עיין שם. לכן... אלקים הופיע לצוות עליהם, וכמו שאמרו חז"ל שאומות אדום וישמעאל לא רצו לקבל 'לא תרצח' ו'לא תגנב'".

המלבי"ם שם (בראשית כ, יא) כתב כך: "ויאמר אברהם: כי אמרתי רק אין יראת אלקים במקום הזה - הודיע לו שגם אם נראה איש או עם שהוא פילוסוף גדול וחקק לו נמוסים ישרים, והרגיל את עצמו במדות טובות על פי עצת שכלו, והוא עושה משפט וצדקה, הכל על פי עצת שכלו, בכל זאת לא נוכל לבטוח על האיש ההוא או העם ההוא, שבעת תסיתהו תאוותו לעשות רע, שתמיד יגבר שכלו על תאוותו, כי בהפך עת תבער בו אש תאוותו אל אשת חן או הון רעהו באין רואה, אז גם שכלו ילך שולל לרצוח ולנאוף ולעשות כל רע. רק כח אחד נמצא בנפש האדם אשר בו נוכל לבטוח שלא נחטא, והיא מדת היראה השתולה בנפש, עד שממנה יסתעף סעיף אחד שהיא יראת אלקים, עת תמלא הנפש מיראת אלקים המשקיף על נגלהו ונסתריו והצופה אל כל מעשיו, אז גם עת יגבר עליו יצרו יירא ויבוש מהמלך הגדול הרואה את כל מעשיו ויזהר מעשות רע, וכמו שנאמר: 'יראת ד' מוסר חכמה' (משלי טו, לג), 'יראת ד' ראשית דעת' (שם א, ז), וכמו שהתבאר אצלי בפרטות בספר משלי, ועל זה אמר: 'כי אמרתי' הגם שראיתי עמך שהם בעלי מדות טובות עושים משפט וצדקה, ולא ראיתי בם שום דופי, 'רק' חסרון אחד ש'אין יראת אלקים במקום הזה' [כי אי אפשר שיהיה בם יראת אלקים, רק אם מאמינים בהשגחה פרטית, שד' רואה ויודע ומשגיח על כל עלילות מצעדי גבר, לא אם יאמרו שהעולם קדמון ומתנהג בדרך הטבע], 'והרגוני על דבר אשתי'. לא אוכל לבטוח בם, שעת יראו אשה יפה ותבער בם אש התאוה, לא יוכלו לכבוש את יצרם ויהרגו אותי, אחר שלא יראו אלקים, השכל לבדו ונמוסים השכליים לא יעמדו בפני זרועות התאוה".

2. הסבר "דעת מקרא"

כעין דברי המלבי"ם הראשונים כתב גם עמוס חכם בפירוש "דעת מקרא"³¹:
 "המצוות האלו היו ידועות בעיקרן לבני ישראל גם לפני המעמד הזה, והמצוות שבין אדם לחברו בעיקרן הן מן המצוות שכבר נתחייבו בהן בני נח, והיו ידועות גם בין הגויים בימי קדם. העולה מכאן שלא נגלתה השכינה בהשמעת עשרת הדברות לבני ישראל כדי לחדש מצוות שלא נודעו לפני כן, אלא כדי לקבוע מצוות עיקריות, הראויות להחשב כיסודות הברית שבין ד' לעמו ישראל. המצוות שבין אדם למקום המפורשות בדברות, הן המאפיינות את אמונת האחדות הצרופה, והמצוות שבין אדם לחברו הן המאפיינות את סדרי החברה המתוקנת. וברור הדבר שמצוות אלה הן יסודות לברית, אבל בשום פנים אינן מספיקות לעצמן, ואין לומר שמצוות אחרות שאינן נזכרות בעשרת הדברות נופלות מהן בערכן"³².

31 סוף פרשת יתרו, "לסיכום הפרשה" (עמ' תה).

32 כעין זה מצאנו בדברי ספר הכוזרי (ב, מז-מח) בהתייחסותו לענין אחר, דומה במידה מסוימת לעניננו: "אמר הכוזרי: ...קראתי בספריכם, כמו שנאמר: 'מה ד' אלקיך שואל מעמך, כי אם ליראה את ד' אלקיך' (דברים י, יב). ואמר: 'מה ד' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד' (מיכה ו, ח), וזולת זה הרבה.

אמר החבר: אלה והדומה להם הם החוקים השכליים, והם ההצעות וההקדמות לתורה האלקית, קודמות לה בטבע ובזמן, אי אפשר בלעדיהם בהנהגת איזו קהילה שתהיה מבני אדם, עד שקהילת הלסטים אי אפשר שלא יקבלו עליהם הצדק במה שביניהם. ואם לא - לא תתמיד חברתם. וכאשר הגיע מרי ישראל עד כדי שזלזלו במצוות השכליות והחברתיות, אשר אי אפשר מבלעדיהם לכל קהילה... והחזיקו עם זה בעבודות, כקרבנות וזולתם מן המצוות האלקיות השמעיות, הסתפק לגביהם בפחות, ונאמר להם: 'לואי שהייתם שומרים את המצוות שמקבלות אותן עליהן הפחותות שבקהילות והנחותות שבהן, כצדק וההטבה וההודאה בחסד ד'. כי התורה האלקית לא תשלם אלא אחר שלמות התורה החברתית והשכלית, ובתורה השכלית חובת הצדק וההודאה בחסד ד', ומי שאבד לו זה איך יש לו הקרבנות והשבת והמילה וזולתם, ממה שאין השכל מחייבו ולא שוללו, והן המצוות אשר בהן יוחדו ישראל בנוסף על השכליות, ובהן היה להם יתרון הענין האלקי? ...ועל הדרך הזה נאמר להם: 'ומה ד' דורש ממך' (דברים י, יב), ו'עלותיכם ספו על זבחיכם' (ירמיהו ז, כא), וזולת זה ממה שדומה לו. היתכן שיצטמצם הישראלי בעשות משפט ואהבת חסד, ויותר על המילה והשבת ושאר המצוות, ויצליח?!" [תרגום הרב שילת (הוצאת שילת - מעלה אדומים ירושלים תש"ע)].

כלומר: אף על פי שהבסיס לקיום המצוות הוא קיום המצוות החברתיות, אבל כדי להגיע אל הענין האלקי חייבים לקיים את כל המצוות כולן.
 יש לשים לב שהכוזרי לא דיבר על עשרת הדברות, והשבת מופיעה בדבריו כמצוה מיוחדת לישראל, בנוסף על המצוות השכליות, אך על פי דרכו נוכל לומר: אף על פי שהבסיס לקיום המצוות הוא מה שכתוב בעשרת הדברות, כדי להגיע אל המעלות העליונות חייבים לקיים את כל המצוות כולן.

כעין דבריו האחרונים של הכוזרי על חשיבות קיום המצוות כולן, כתב ביתר הרחבה וביתר

במה שכתב בסוף דבריו התכוון עמוס חכם לגמרא במסכת ברכות (יא ע"ב) שהביאה את המשנה במסכת תמיד (פ"ה מ"א): "אמר להם הממונה: ברכו ברכה אחת! והן ברכו, קראו עשרת הדברים, 'שמע', 'והיה אם שמע', 'ויאמר'. ובהמשך הגמרא שם (יב ע"א) נאמר: "אמר רב יהודה אמר שמואל: אף בגבולין בקשו לקרות כן [רש"י: בקשו - לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע], אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין [רש"י: מפני תרעומת המינין - שלא יאמרו לעמי הארץ: אין שאר תורה אמת, ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש - ברוך - הוא ושמעו מפיו בסיני. המינין - עכו"ם. השמטת הצנזורה: תלמידי ישו³³].

הדגשה ביחס לקיום מצוות העשה רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" (שער ג, ט): "יסוד השכר ושורש הגמול חלף העבודה בקיום מצוות עשה, כמו שנאמר: 'וירא מצוה הוא ישולם' (משלי יג, יג), ונאמר: 'ושבתם וראיתם בין עובד אלקים לאשר לא עבדו' (מלאכי ג, יח), והעבודה היא במצוות התלויות במעשה".

עוד כתב שם (שער ג, יז): "ודע כי המעלות העליונות נמסרו במצוות עשה, כמו מעלות הבחירה, שנאמר: 'ובחרת בחיים' (דברים ל, יט), ומעלות תלמוד תורה, שנאמר: 'ודברת במ' (שם ו, ז), ומעלות לכת בדרכי ד', שנאמר: 'והלכת בדרכיו' (שם כח, ט), ומעלות שלמות הבטחון, שנאמר: 'תמים תהיה עם ד' אלקיך' (שם יח, יג), ומעלות התבונן בגדלות ד', שנאמר: 'וידעת היום והשבות אל לבבך כי ד' הוא האלקים' (שם ד, לט), ודוד אמר: 'ד' משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלקים' (תהלים יד, ב), ומעלות זכרון חסדיו והתבונן בהם, שנאמר: 'וזכרת את כל הדרך' (דברים ח, ב), ונאמר: 'וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ד' אלקיך מיסרך' (שם ח, ה), ודוד אמר: 'ויתבוננו חסדי ד' (תהלים קז, מג), ונאמר: 'כי חסדך לנגד עיני' (שם כו, ג), ומעלות הקדושה, שנאמר: 'והתקדשתם והייתם קדושים' (ויקרא יא, מד), ומעלות העבודה, שנאמר: 'אותו תעבוד' (דברים י, כ), ומעלות היראה, שנאמר: 'את ד' אלקיך תירא' (שם), ומעלות האהבה, שנאמר: 'ואהבת את ד' אלקיך' (שם ו, ה), ומעלות הדביקות, שנאמר: 'ובו תדבק' (שם י, כ).

לכל אחת מהנה כמה מדרגות, כאשר יתבאר בעזרת השם, ובעבור המעלות האלה נברא האדם, שנאמר: 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו' (ישעיה מג, ז). ומה תקות הנברא אם לא ישים עמל נפשו ועיקר עסקו בדברים שנברא בעבורם?!

כלומר: אף על פי שהבסיס לקיום המצוות הוא מה שכתוב בעשרת הדברות, וכמובן שעלינו להימנע מלעבור על כל הלאוין, ובראשן על שלש העבירות החמורות שעליהן נאמר "יהרג ואל יעבור", אבל כדי להגיע אל כל המעלות העליונות חייבים לקיים את כל המצוות כולן, ובמיוחד את מצוות העשה.

33 ועיין טור אר"ח סימן א ושולחן ערוך שם סעיף ה ו"משנה ברורה" שם ס"ק יג ומאמר הרב זוין בספרו "המועדים בהלכה" שבועות, "עשרת הדברות" פ"ב, ובספר "תרי"ג מצוות השלם - עשרת הדברות" [מהדורת "מפעל תרי"ג מצוות" ירושלים תשס"ו] בהקדמה פ"ו עמ' 57-61.

3. נבואת ירמיהו

סיוע להבנה זו שעשרת הדברות הם החיובים הבסיסיים ביותר ניתן למצוא באחת מנבואות ירמיהו. בספר ירמיהו (ז, ט) מוכיח הנביא את בני דורו: "הגנב רצח ונאף והשבע לשקר, וקטר לבעל והלך אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם". יש לשים לב שכל האיסורים הללו כולם מופיעים בעשרת הדברות!³⁴ והמשיך ירמיהו והוכיח אותם: "כה אמר ד' צב-אות אלקי ישראל: עלותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר. כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציא[ני] אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח. כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר: שמעו בקולי והייתי לכם לאלקים, ואתם תהיו לי לעם, והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם, למען ייטב לכם" (שם ז, כא-כג).

פירש הרד"ק שם: "כי לא דברתי, ביום הוציא אותם מארץ מצרים - ואין בכל עשרת הדברים, שהם כלל התורה כלה, זכר עולה וזבח". כלומר ירמיהו הנביא אומר לבני דורו: אינכם מקיימים את המצוות שנאמרו בעשרת הדברות, ולעומת זאת אתם מקריבים קרבנות, שלא נאמרו בעשרת הדברות! הפסיקו להקריב קרבנות, וקיימו קודם את המצוות שנאמרו בעשרת הדברות!

4. נבואת הושע

גם בנבואת הושע, שרמז אליה המלבי"ם, מצאנו דבר דומה: כך נאמר בספר הושע: "שמעו דבר ד' בני ישראל: כי ריב לד' עם יושבי הארץ, כי אין אמת, ואין חסד, ואין דעת אלקים בארץ. אלה וכחש ורצח וגנב ונאף, פרצו ודמים בדמים נגעו" (הושע ד, א-ב). וכתב שם ב"דעת מקרא": "אלה וכחש - נשבעים לשקר ומכחשים באלקיהם... ויש בכך משום עבירה על הדיבר השלישי 'לא תשא את שם ד' אלקיך לשוא'. ורצח וגנב ונאף - גם שלש עבירות אלו באות בעשרת הדברות".

אמנם בתחילת אותה נבואה נאמר: "כי אין אמת, ואין חסד, ואין דעת אלקים בארץ", וחסד אינו מופיע בפירוש בעשרת הדברות, כמו שנתבאר, אבל באמירה "אין אמת" אפשר שהכוונה לעבירה על "לא תענה ברעך עד שקר", ובאמירה "אין דעת אלקים בארץ" אפשר שהכוונה שעוברים על מצוות האמונה "אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" שפירושה: "להאמין שיש לעולם אלוך אחד, שהמציא כל הנמצא, ומכחו וחפצו היה כל מה שהוא, ושהיה

³⁴ יש לציין שלא נזכר פה חילול שבת, שעל כך הוכיח ירמיהו את בני דורו בנבואה אחרת (יז, יט-כז) [ועיין במאמרי "מהי הברית שבשבת?" בשמעתין 176 פרק יא], ולא איסורים נוספים שנאמרו בעשרת הדברות, אך כל האיסורים שנזכרו נאמרו בעשרת הדברות! ועיין ב"דעת מקרא" שם שציינו זאת.

ושיהיה לעדי עד, וכי הוא הוציאנו מארץ מצרים ונתן לנו התורה, שנאמר בתחילת נתינת התורה: 'אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים' וגו', ופירושו כאלו אמר: תדעו ותאמינו שיש לעולם אלוך, כמו שכתב ספר החינוך (מצוה כה). ומכל מקום העבירות שבפסוק ב' מופיעות כולן בעשרת הדברות, ונראה שהנביא מוכיח את בני ישראל שהם עוברים אפילו על העבירות הכתובות בעשרת הדברות!

5. הסבר דעת הכוזרי

אולי ניתן לומר שזו דעת הכוזרי.

בספר הכוזרי בתרגום אבן תבון (א, פז) כתוב: "שמע העם דבור צח בעשרת דברים, הם אמות התורה ושורשיה", והסבירו המפרשים ("אוצר נחמד" ו"קול יהודה") שכוונתו היא שהמצוות הללו כוללות את כל תרי"ג המצוות, כמו שכתב רש"י בשם רס"ג.

כעין זה תרגם גם יהודה אבן שמואל: "שמע העם דבור אלוקי מפורש בעשרת הדברות, שהן אמות המצוות ושורשיהן".

לעומתם תרגם הרב קאפח: "ושמעו העם את הדבור בפירוש בעשרת הדברות, הם יסוד המצוות ועיקרן". בדברי הרב קאפח שתרגם "יסוד" נראה יותר שאין הכוונה שהמצוות הללו כוללות את כל המצוות, אלא שהן היסוד של כל המצוות, הבסיס של כל המצוות, כמו שנתבאר.

באופן ממצע תרגם הרב שילת: "ושמע העם הדבור מפורש בעשרה דברים, הם אמות המצוות ועיקריהן". וכאשר שאלתיו על הסברי ועל המשמעות המדויקת בדברי הכוזרי כתב לי: "...העיקר כדברך, שאלו ענינים בסיסיים באמונה ובמוסר. את לשון הכוזרי 'אמות המצוות ועיקריהן' ודאי אפשר להבין כך, כי המלה הערבית שתרגמתי אותה באופן מלולי 'אמות', פירושה או אימהות כפשוטן, או: עיקרים, או: הדברים היותר חשובים".

6. הסבר דעת הרמב"ם

כעין זה ניתן להסביר גם בדעת הרמב"ם.

על המשנה במסכת תמיד (פ"ה מ"א): "אמר להם הממונה: ברכו ברכה אחת! והן ברכו, קראו עשרת הדברים, 'שמע', 'והיה אם שמע', 'ויאמר'". פירש רבנו עובדיה מברטנורא: "קראו עשרת הדברים - לפי שהם עיקר התורה".

בפירוש המשניות לרמב"ם בתרגום הישן כתוב: "ומה שאמרו 'קראו עשרת הדברות בכל יום' לפי שהם עיקר הדת וראשיתו". והרב קאפח תרגם שם: "והטעם שקוראים עשרת הדברים בכל יום מפני שהם יסוד הציווי ותחלתו". נראה יותר שאין הכוונה שהמצוות הללו כוללות את כל המצוות, אלא שהן

היסוד של כל המצוות, ואולי ניתן להסביר כך גם בתרגום הישן. כאשר שאלתי את הרב שילת על הסבר דברי הכוזרי שאלתיו גם על הסבר דברי הרמב"ם והוא כתב לי: "באשר ללשון הרמב"ם בפירוש המשנה בתמיד פירושה: הדברים העיקריים והראשוניים שבמצוות".

ג. תירוצי שיטת רבינו אברהם בן הרמב"ם והמפרשים

לאחר שראינו את השיטה השניה, שעשרת הדברות הם הדברים הבסיסיים ביותר, נשוב לדברי הראב"ם והאברבנאל וננסה ליישבם על פי דברי הרלב"ג. הרלב"ג נקט בשיטת הראב"ם והאברבנאל שעשרת הדברות כוללים את כל תרי"ג המצוות, וכתב (שמות כ, יד): "וראוי שתדע כי אלו עשרת הדברים הם מקיפים כל מצוות התורה"³⁵.

אבל הרלב"ג הוסיף וביאר כיצד יתכן שבמצוות החמורות שבעשרת הדברות כלולות כל המצוות הפחות חמורות מהן: "ואנחנו מציעים תחילה לביאור זה כי הצוואה לעשות מה שהוא בתכלית מהטוב [=שיא הטוב], תקיף על [=תכלול את] עשיית הדברים המביאים אל הטוב ההוא. והאזהרה מעשות מה שהוא בתכלית מהרע [=שיא הרע], תקיף על [=תכלול את] ההשמר מעשיית הדברים המביאים אל הרע ההוא". כלומר: אף על פי שהמצוות הכתובות בעשרת הדברות הן מצוות חמורות, הן כוללות את כל המצוות הפחות חמורות מהן, כיון שכאשר אדם עושה מעשה רע קטן יחסית, הוא עלול להימשך ממנו למעשה רע גדול ממנו, כמו שאמרו חז"ל "עבירה גוררת עבירה" (אבות ד, ב) ועוד אמרו: "המקרע בגדיו בחמתו, והמשבר כליו בחמתו, והמפזר מעותיו בחמתו - יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שכך אומנותו של יצר הרע: היום אומר לו: 'עשה כך', ולמחר אומר לו: 'עשה כך', עד שאומר לו: 'עבוד עבודה זרה' והולך ועובד" (שבת קה ע"ב)³⁶. המשיך הרלב"ג וכתב: "והמשל שאם יצוה אדם לבנות בית חזק, והיה מדרך הבנין ההוא שלא ישלם אלא בשיקחו אבנים ממקום פלוני, וחומר ממקום פלוני, ולבנים ממקום פלוני, וקורות מעץ פלוני, הנה הצוואה על הבנין ההוא היא צוואה לקחת האבנים והחומר והלבנים והקורות מהמקומות ההם, אשר בהם יתכן שישלם זה הבנין".

35 הוסיף שם הרלב"ג: "ולזה היתה הכוונה האלקית שישמעו אותם ישראל בזה האופן הנפלא [=מפי ד'], לא מפי משה, כדי שיאמינו בהם באופן שלא ישאר להם ספק שהם מד' יתעלה. כי בהאמינם בהם תתקיים להם האמונה בכל המצוות התוריות אשר הם מקיפים בהם". ועיין גם ברלב"ג מלכים א ח, ט שכתב כעין זה, וכן כתב שם המלבי"ם.

36 עיין בביאור הרבנים ברוך ברנר וכרמיאל כהן לרלב"ג מהדורת "מעליות" [מעלה אדומים, תש"ס] עמ' 356 הערה 139: "מִצְוַת הַמִּצְוָה על שיא הטוב, ואזהרה המזהירה על שיא הרע, כוללות בתוכן גם את שלבי הביניים המביאים אל אותו שיא".

הרלב"ג האריך להסביר את דבריו, ופירט מה כלול בכל אחד מהדברות, ואביא כאן רק מקצת מדבריו.

לגבי "לא תענה ברעך עד שקר" כתב הרלב"ג: "הנה זכרה התורה החטא היותר חזק שיהיה בדיבור, והוא עדות שקר. והנה תחת האזהרה הזאת היא הליכת רכיל ולשון הרע ושאר מה שיגיע בו ההפסד המדיני מפני החטא אשר בדיבור. והוא מבואר שמי שירגיל לשלח רסן ברכילות ולשון הרע, יקרה לו שיקל מפני זה לשלח רסן לשונו להעיד עדות שקר".

כעין זה הסביר גם לגבי "לא תרצח": "החטא שיגיע בו היזק לחברו, הנה היותר קשה שבזה הסוג הוא הרציחה... ולזה באה בזה הסוג האזהרה על הרציחה. ותחת זה הסוג הוא כל מה שיהיה סיבה להביא היזק לאדם... כי מי שיקל בהבאת ההיזקים לאנשים בזה האופן, יקרה לו שיקל בהריגת האנשים... לרוב היותו מורגל בהמצאת ההיזקים. והנה תחת זה הסוג האזהרה משנאת אחיו בלבבו, ומהנקימה ומהנטירה, ומה שידמה לזה ממה שיביא האדם להזיק לחברו. וכן תחת זה הסוג הוא עשיית מעקה, והאזהרה מהמצאת הדברים המזיקים, כמו שור המזיק והבור והבערת הבערה ומה שידמה להם"³⁷.

לפי זה מיושבים דברי הראב"ם והאברבנאל, שאמנם המצוות שנאמרו בעשרת הדברות הן מצוות חמורות המזהירות על שיא הרע, אבל הן כוללות בתוכן גם את שלבי הביניים המביאים אל אותו שיא. וממילא גם לא קשה שחז"ל במכילתא הסבירו ש"לא תגנב" מתיחס לגונב נפשות, כיון שזהו שיא החומרה באיסור גנבה, אבל הוא כולל בתוכו את כל שלבי הביניים של גנבת ממון. נראה להוסיף שאילו היה הקב"ה אומר את המצוות הקלות, אכן היינו למדים את המצוות החמורות בקל וחומר, וכן אילו היה הקב"ה מצווה בעשרת הדברות "ואהבת לרעך כמוך" היתה מצוה זו כוללת מצוות רבות, כמו ששאלנו לעיל, אלא שיתכן והקב"ה רצה לומר את המצוות החמורות כדי לומר לנו שמי שאינו נזהר בעבירות קלות עלול להגיע לעבירות החמורות. ועיין עוד בסמוך.

37 עוד הוסיף הרלב"ג שם: "והנה תחת זה הסוג הוא גם כן ההשמר מאכילת דברים המזיקים, והם המאכלות האסורות אשר זכרה התורה... כי הם מזיקים לאדם, כמו שנבאר".
לגבי "אנכי ד' אלקיך" כתב הרלב"ג: "ההאמנה בד' יתעלה תקיף זאת המצוה על מה שהיה מהמצוות שיביא להאמין בד' יתעלה, כמו עבודתו ויראתו ואהבתו, וההליכה בדרכיו וההאמנה שהוא אחד, וההאמנה בדברי נביאו, ובניית בית המקדש על האופן שהתבאר בתורה, ותפילין ומזוזה וקריאת שמע, וההגיייה בתורה, ומה שידמה לזה מהמצוות המיישירות לידיעת ד' יתעלה ולדעות האמיתיות".
בזה הסביר הרלב"ג היכן נרמזו התורה והעבודה וגמילות חסדים, ומאכלות אסורות.

ד. סיכום ואיחוד שתי השיטות

מתוך עיון בדברי המפרשים עולה שיש שתי משמעויות לאמירת דווקא עשרת הדברות במעמד הר סיני:

האחת מצמצמת, כפי שהובא בפרק ב', ולפיה נאמרו בעשרת הדברות המצוות הבסיסיות ביותר, המובנות ביותר, וכפי שכתב גם הרלב"ג (בדבריו המובאים בפרק ג'), שהמצוות שנאמרו בעשרת הדברות מצוות על שיא הטוב ומזהירות על שיא הרע.

השניה מרחיבה, כפי שהובא בפרק א' ובפרק ג', שבעשרת הדברות כלולות כל תרי"ג המצוות.

נראה שיש לאחד את שתי השיטות, ולפי זה הפשט הפשוט יותר הוא שאלו הן המצוות הבסיסיות ביותר, אך יחד עם זאת מתוך שהתורה הזהירה עליהן היא התכוונה לומר שצריך לקיים כל מה שמביא אליהן, כפי שהתבאר בפרק ג'. מדברי מספר מפרשים נראה שאכן הם כתבו זאת בפירוש, או לפחות רמזו לשתי המשמעויות!

1. הסבר המלבי"ם

המלבי"ם, שדבריו הובאו בחלקם לעיל בפרק ב', כתב כך (שמות כ, יב-יג): "וכלל עשרת הדברים הם מצוות שהשכל מחייבם, שכל אדם יכיר בשכלו שיש סבה ראשונה ממציא כל הנמצאות, ושראו של לא לישא שמו לשוא, וכל שכן מצוות האחרונות שהם מצוות נמוסיות, ששכל האדם מוכן אליהם בטבע". משמע מדבריו שעשרת הדברות הם הדברים הפשוטים והיסודיים ביותר, כמו שהתבאר. אבל המלבי"ם המשיך וכתב: "וכבר האריכו הקדמונים להראות שעשרת הדברות הם שורש לתרי"ג מצוות, וכמו שכתב רב סעדיה גאון והראב"ן ב'מאמר השכל' והר"י אברבנאל פה בארך, עיין שם".

עוד כתב המלבי"ם בכיוון זה של איחוד שתי השיטות: "ובא האזהרה שלא יזיק לחברו... בממונו - 'לא תגנב', שהגם שעיקרו על גנבת נפשות, כולל כל עניני גנבה, כמו שכתבו המפרשים".

2. הסבר רש"י

נראה לומר שזו גם כוונת רש"י, שכן מצד אחד בפירושו לעשרת הדברות (כ, יב) צמצם את איסור "לא תנאף" והסבירו: "אין ניאוף אלא באשת איש", וכן צמצם את איסור "לא תגנב" וכתב: "בגונב נפשות הכתוב מדבר", אבל מצד שני בפירושו לסוף פרשת משפטים (שמות כד, יב) כתב רש"י: "כל שש מאות ושלוש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן", וכן כתב בפירושו לפרשת נשא (במדבר ז, כ), כמו שהובא לעיל, ואם כן גם רש"י הרחיב את עשרת

הדברות לכל תרי"ג המצוות! נמצא שגם בדברי רש"י יש את שתי המשמעויות!

3. הסבר הרד"ק

נראה שזו גם כוונת הרד"ק.

כבר הובאה נבואת ירמיהו: "כה אמר ד' צב-אות אלקי ישראל: עלותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר. כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציא[י] אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח. כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר: שמעו בקולי והייתי לכם לאלקים, ואתם תהיו לי לעם, והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם, למען ייטב לכם" (ז, כא-כג).

פירש הרד"ק: "כי לא דברתי, ביום הוציא אותם מארץ מצרים - ואין בכל עשרת הדברים, שהם כלל התורה כלה, זכר עולה וזבח".

מדברי הרד"ק נראה שיש שתי משמעויות לעשרת הדברות:

מצד אחד כתב הרד"ק: "עשרת הדברים, שהם כלל התורה כלה". משמע כשיטה המרחיבה, שבעשרת הדברות כלולות כל תרי"ג המצוות.

ומצד שני כתב הרד"ק: "ואין בכל עשרת הדברים, שהם כלל התורה כלה, זכר עולה וזבח". משמע כשיטה המצמצמת. ולכאורה דבריו סותרים אלו את אלו, שהרי אם עשרת הדברות כוללים את כל תרי"ג המצוות, כיצד יתכן שאין בהם "זכר עולה וזבח"?

על כרחנו חייבים אנו להסביר שכוונתו היא שאף על פי שעשרת הדברות כוללים את כל תרי"ג המצוות, מכל מקום לא נאמר בהם בפירוש הציווי להקריב קרבנות, והנביא מדגיש ענין זה כאשר הוא מוכיח את בני ישראל!

4. הסבר הכוזרי

אולי ניתן לומר שזו גם דעת הכוזרי.

כבר הובאו לעיל (פ"ב סעיף 5) דברי ספר הכוזרי (א, פז) בתרגומים השונים. המשותף לכל התרגומים הוא שהכוזרי כתב שתי הגדרות: או: "אמות התורה ושורשיה" (אבן תבון), או: "אמות המצוות ושורשיהן" (אבן שמואל), או: "יסוד המצוות ועיקרן" (הרב קאפח), או: "אמות המצוות ועיקריהן" (הרב שילת). ומדוע כתב שתי הגדרות שהתפרשו על ידי חלק מהמפרשים כהסבר הרס"ג, ועל ידי חלק מהמפרשים כהסבר המלבי"ם? אולי כדי לכלול את שתי התשובות!

יהי רצון שנזכה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה.